

Університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Чанкін Вадим Валерійович

**ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ
ГРОМАДЯН В ЦИВІЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 - «Цивільне право; сімейне право;
цивільний процес; міжнародне
приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків 1995

00750907 (S)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі цивільного і трудового права інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник - Заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук
Я. М. Шевченко.

Офіційні опоненти - академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **О. А. Підпригора;**

член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **В. В. Луць**

Провідна організація - Українська державна юридична академія

Захист відбудеться « ____ » _____ 1995 р. о ____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 02.24.01 в Університеті внутрішніх справ (310080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету внутрішніх справ.

Автореферат розісланий « ____ » _____ 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кириченко В.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміна соціально-економічних умов життя суспільства є, безперечно, провідною рисою сьогодення. Внаслідок цього швидкий розвиток економіки потребує ефективних правових засобів її регулювання.

Економіка ця ґрунтується перш за все на нових відносинах власності. Зростає приватний сектор, приватна особа позбавилась обмежень щодо кола своїх споживчих інтересів і активно залучається до сфери підприємництва, торгівлі, фінансів, виробництва.

За таких умов старі уявлення про невикористаний характер індивідуальної власності стають на перешкоді підприємницькому духу сучасності, гальмують прояви ініціативності громадян.

Нагальною потребою стає створення цілісного інституту права приватної власності, який суттєво відрізнятиметься від відповідних уявлень про зазначене право в минулому.

Це й зумовлює актуальність нашого дослідження. Повноцінне функціонування названого інституту дозволить кожній людині відчувати себе органічною частиною нинішньої розбудови суспільства нової якості. Майнові інтереси громадян захищатимуться законом, і тоді можна сподіватися на стабільність усього громадянського суспільства, на те, що реформи не припиняться.

У незалежній державі людина повинна відчувати себе вільною. А тому неписаним законом є відстоювання на кожному кроці людської особистості, захист її свободи. До складових індивідуальної свободи слід віднести поряд з іншими і право мати майно у приватній власності. Людина повинна бути впевнена, що це право є священним і недоторканим та захищається державою і законом. Цьому і служить інститут права приватної власності в цивільному праві.

Законодавство України не визначає поняття права приватної власності, і тому можна сміливо стверджувати, що наукова розробка цього поняття є вимогою сьогодення. Господарська й судова практика, нормотворення потребують чітко визначених законом уявлень про право приватної власності.

Треба мати на увазі ту обставину, що проблеми права приватної власності громадян були недостатньо розроблені правовою наукою. Пріоритет державної форми власності зумовив і пріоритет розробки питань права державної власності в науці.

Найбільш повне індивідуальне майнове право - право особистої власності - розглядалося доктриною цивільного права виключно як право невиробничого характеру, яке обслуговує споживчі потреби громадян. Тому найгрунтовніші дослідження права особистої власності не можуть охопити проблему права власності громадян у цілому.

До праць, що в тій чи іншій мірі торкалися права власності громадян, належать такі класичні твори радянського періоду як «Право особистої власності громадян СРСР» і «Право особистої власності» Р.О. Халфіної, «Право особистої власності громадян» А.Ю. Кабалкіна, «Основні проблеми права особистої власності громадян у період побудови комунізму в СРСР» В.Ф. Маслова, «Особиста власність у цивільному праві» О.О. Єрошенка.¹

Проте треба мати на увазі, що історія «руського» права власності, за влучним виразом К. Победоносцева, нараховує більше двох століть.² Тому ми повинні звертатися до великого за обсягом матеріалу. Серед провідних науковців дорадянських часів, що торкалися цієї теми, слід особливо відзначити таких авторів, як С. Муромцев, М. Владимирський-Буданов, П. Чубинський, Ю. Гамбаров, Г. Шершеневич, Є. Васьковський, А. Гольмстен, Д. Грімм, Н. Перетерський.

Найсучасніші погляди вчених-цивілістів стосовно цієї проблеми в переважній більшості випадків відображені у журнальних статтях, підручниках. Треба особливо виділити змістовні праці

¹ Халфіна Р. О. Право личной собственности граждан СССР. - М., 1955; Халфина Р.О. Право личной собственности. - М., 1964; Кабалкина А. Ю. Личная собственность в гражданском праве. - М., 1967; Єрошенко А. А. Личная собственность в гражданском праве. - М., 1977; Маслов В.Ф. Основные проблемы личной собственности в период строительства коммунизма в СССР. - Харьков, 1968.

² Він пише: «Поняття про повне право власності на землю з'явилося й визначилося тільки тоді, коли службову повинність було знято здворинства жалуваною грамотою Петра III та Єкатерини II, а після цього з'явилося те визначення, яке ми зустрічаємо у діючому законодавстві (ст. 420 Цив. Зак.)». Див.: Победоносцев К. Курс гражданского права. Ч. I. Вотчинные права. - СПб., 1896. - С. 138.

Тут і далі літературні джерела наводяться новою видавництвом.

С.С. Алексеева, М.Д. Егорова, О.А. Пушкіна, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, що роблять відчутний внесок у вивчення права приватної власності.

Існують ще й дисертаційні праці, які стевним чином торкаються даної проблеми. Наприклад, роботи Т.І. Хмельової «Об'єкти права особистої власності в СРСР», Н.І. Солов'яненко «Правові форми індивідуальної власності громадян в соціалістичних країнах Європи», С.А. Макієва «Право особистої власності в СРСР».³

На особливу увагу заслуговує дуже змістовна праця А.А. Іванова «Право власності й товарно-грошові відносини».⁴

Слід відзначити, що в Україні питання права власності останніми роками знаходяться у центрі уваги провідних науковців-цивілістів. Велике місце вони посідали у роботі науково-практичної конференції «Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України», яка відбулася в Києві 20-21 травня 1993 р.⁵ Вийшла з друку праця колективу науковців відділу цивільного і трудового права Інституту держави і права АН України «Власник і право власності».⁶

Можна констатувати, що сучасні роботи поки що не дають у повній мірі комплексного аналізу саме права приватної власності. Це право виступає у відповідних дослідженнях лише як складова частина права власності взагалі.

Необхідність вивчення права приватної власності громадян (тобто визначення самого поняття і вирішення комплексу спеціальних питань цього права) викликана двома факторами. Умовно поділимо їх на внутрішній та зовнішній. Зовнішній полягає у впливі ринкової економіки. Не викликає сумнівів, що приватна особа відчує себе органічною частиною ринку тільки за умов відповідного врегулювання сфери її майнових інтересів. Інститут права приватної власності якраз і «обслуговує» ці інтереси.

³ Див.: Хмелева Т.И. Объекты права личной собственности в СССР. - Саратов, 1986; Соловьяненко Н.И. Правовые проблемы индивидуальной собственности граждан в социалистических странах Европы. - М., 1986; Макиев С.А. Право личной собственности в СССР. - Л., 1988.

⁴ Иванов А.А. Право собственности и товарно-денежные отношения. - Л., 1991.

⁵ Див.: Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції «Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України» (20-21 травня 1993 р. - К., 1993).

⁶ Шевченко Я. М. та ін. Власник і право власності. - К., 1994.

Стосовно фактора внутрішнього треба сказати, що право приватної власності є ключовим у системі речових прав. Тому закономірним є висновок, що від досконалості функціонування права приватної власності залежить в значній мірі доля вітчизняного цивільного права за нових форм економічного життя.

Метою дослідження є розробка системи поглядів, яка уможливить підхід до права приватної власності як до цілісного інституту цивільного права в сучасних умовах.

Усе викладене дозволяє сформулювати завдання даної дисертації, до яких належить:

а) з'ясування сучасного стану існування права приватної власності громадян та його врегулювання за допомогою діючих норм цивільного права і комплексних нормативних актів;

б) розгляд легального поняття права приватної власності громадян і конструювання його науково досконалого варіанту, керуючись принципом спадкоємності в праві;

в) вироблення рекомендацій щодо формулювання норм цивільного права, які регулюють відносини приватної власності громадян.

Методологічною основою дослідження є визнання пріоритету розвитку приватної форми власності як необхідної умови формування вільної людини в громадянському суспільстві нової формації. У цьому аспекті важливим є також відображення правовими нормами реальних економічних стосунків, які складають підвалини права приватної власності громадян.

Об'єктом дослідження є комплекс правостосунків, що виникають на основі законодавства про приватну власність громадян, та теоретичні основи формування відповідного інституту в цивільному праві.

Представлена дисертація – одне з перших самостійних монографічних досліджень інституту права приватної власності громадян у вітчизняному цивільному праві в умовах переходу до ринкової економіки, де здійснено комплексну теоретичну розробку проблем права приватної власності в Україні.

Наукова новизна роботи, крім того, полягає у наступному:

- реалізована спроба дати наукове визначення поняття права приватної власності громадян;

- створена і запропонована гіпотеза про існування органічного зв'язку між типом суспільної системи і домінуючою формою власності у правовій доктрині;

- з'ясується і теоретично обґрунтується роль і місце приватної власності громадян у механізмі цивільно-правового регулювання;

- комплексно досліджено проблеми, які виникають у процесі реалізації права приватної власності в підприємстві.

Відповідно на захист виносяться такі найбільш суттєві положення та практичні рекомендації:

- необхідність відмови від поняття «право колективної власності», як псевдоформи права власності у сучасному праворегулюванні;

- необхідність усунення твердження про рівноправність форм права власності зі спеціальних нормативних актів;

- формулювання поняття права приватної власності у цивільному законодавстві як права володіння, користування і розпорядження майном при умові, що його здійснення не заважає суспільним інтересам і служить цілям розвитку суспільства;

- розуміння права приватної власності в механізмі цивільно-правового регулювання як юридичної форми, що є результатом врегулювання законом (об'єктивне право) суспільних взаємин приватних осіб щодо майна;

- необхідність упровадження в текст нового Цивільного кодексу й інших нормативних актів конструкції «приватна особа» замість «громадянин (фізична особа)»;

- віднесення підприємця до числа окремих суб'єктів цивільного права;

- включення права індивідуальної власності на землю до предмету регулювання цивільного права;

- правове регулювання діяльності селянського (фермерського) господарства запропоновано базувати на тому, що організаційно-правовою формою цього господарського утворення, з погляду цивільного права, є приватне підприємство, яке ґрунтується на приватній власності голови господарства на земельну ділянку, або господарське товариство (у разі заснування його колективом громадян);

- до об'єктів права приватної власності громадян у галузі підприємницької діяльності, крім акцій, інших цінних паперів, грошових коштів, засобів виробництва, які зазначено в законі, треба віднести також підприємства (тим самим обґрунтовується висновок, що підприємство, як об'єкт права приватної власності, має бути включеним до відповідної статті Цивільного кодексу України);

- визначається спеціальне юридичне поняття грошових коштів у цивільному праві у такому вигляді: «грошові кошти - це номінальний вираз суми майнових прав»;

- на основі системно-функціонального аналізу право власності на майно підприємства, на яке йому учасниками, а також отримане внаслідок його діяльності або набуто на інших підставах, не заборонених законом, розглядається як належне самому підприємству;

- вивчення економічних і правових тенденцій розвитку України, інших держав СНД та східно-європейських країн дозволяє автору дійти висновку, що юридичною формою відокремлення майнових інтересів приватних осіб у товаристві, а також на колективному підприємстві є: для учасників товариства - право приватної власності на вклад (частку) в майні товариства, обмежене майновими інтересами самого товариства, що ж стосується працівників колективного підприємства - це право володіння і користування вкладом у майні колективного підприємства (якщо його визначено);⁷

- із Закону України «Про підприємства» від 27 березня 1991 року пропонується вилучити визначення «індивідуальне підприємство, засноване на особистій власності фізичної особи і виключно її праці» та «сімейне підприємство», як невідповідаючі існуючій практиці та діючому законодавству, оскільки сім'я не є суб'єктом підприємницької діяльності;

- право приватної власності фізичної особи пропонується розглядати у межах теорії стадій розвитку суб'єктивних прав: у статичному вигляді воно - це загальний стан, можливість приватної особи в будь-якому разі реалізувати свої права щодо власного майна, і тільки на підставі юридичних фактів право приватної власності особи переходить із статичного до динамічного стану, до стадії правовідносин власності;

⁷ Ст. 23 Закону України «Про власність».

- ст. 159 проекту Цивільного кодексу «Підстави виникнення права власності» запропоновано доповнити частиною такого змісту» «Право власності на майно і доходи може набуватись у процесі здійснення підприємницької діяльності»

- внесені ще деякі пропозиції по вдосконаленню Цивільного кодексу України, Законів України «Про власність» та «Про підприємства», Земельного кодексу України.

Наукове та практичне значення дисертаційного дослідження та сформульованих висновків та пропозицій полягає в тому, що їх втілення повинно сприяти посиленню наукових засад удосконалення процесу реалізації майнових прав приватних осіб.

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалася на республіканських науково-практичних конференціях:

- Республіканська науково-практична конференція «Концептуальні питання створення нового Цивільного кодексу України» (Київський університет ім. Т.Г. Шевченка, м. Київ, 1992 р.);

- Республіканська науково-практична конференція «Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України» (Інститут держави і права НАН України, м. Київ, 1993 р.);

- Республіканська науково-практична конференція «Правова система України: теорія і практика» (Інститут держави і права НАН України, м. Київ, 1993 р.).

Основні положення та висновки дисертації викладені також в опублікованих роботах. Результати дослідження використовувалися під час підготовки деяких нормативних актів, при консультуванні практичних працівників, у роботі господарських товариств і банків при наданні їм юридичної допомоги та в їх комерційній діяльності.

Структура роботи. Дисертація складається із вступної частини, двох розділів та переліку літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються предмет і мета дослідження, методологічна і теоретична основи та наукова новизна дисертації, а також науково-практичне значення й основні положення, що виносяться на захист.

В першому параграфі першого розділу «Право приватної власності» викладається методологічна база дослідження. Автор додержується таких принципів розгляду матеріалу, як пріоритет

розвитку приватної форми власності над іншими, законність придбання права приватної власності, об'єктивність. За умов сьогодення межа між законними та незаконними засобами придбання права приватної власності не дуже чітка. Величезна маса грошей, які вийшли з-під контролю держави, уможливило зловживання в середовищі економічної злочинності, розвиток корупції в державному апараті. На цьому тлі сфера приватизації державного майна стає незахищеною від злочинних елементів та корумпованих кланів. Тому їй повинні цивільно-правові засоби придбання прав на майно надавати можливості врегулювання найтонших нюансів. Цьому також служить інститут права приватної власності.

Норми про право приватної власності в законі повинні відповідати нормам реального життя. Інакше кажучи, треба, щоб зміст права приватної власності максимально відображав реальності сучасного життя в сфері майнових прав громадян. Право приватної власності має змінюватися поруч із потребами життя нашого століття.

У параграфі велику увагу приділено історії права приватної власності. Автор спробував, так би мовити, викласти найсучасніший погляд на історію питання, позбавившись будь-яких ідеологічних міркувань, звертаючись до римського права, дорядянського і радянського періодів розвитку цивільного права. Крім того, наводиться оцінка доцільності використання в діючому законодавстві понять «індивідуальна власність» і «колективна власність». Надаються рекомендації щодо їх вживання у теорії і в законодавчій практиці.

У другому параграфі першого розділу роботи, який має назву «Зміст права приватної власності», досліджуються формально-юридичні компоненти конструкції поняття права власності. Автор розглядає концепцію про два шляхи, якими йшла цивілістична думка до нового часу у пошуках змісту права власності.

Одним з них можна вважати так званий «варіантний» напрям, згідно з яким норми права визначають вихідні правові позиції суб'єктів права власності шляхом перерахування різних варіантів їх поведінки по відношенню до речі. Нема сумнівів, що до цього напрямку належить відома «тріада»: право володіння, розпорядження і користування. Другий напрям передбачає, що закон і доктрина визначають позиції власника шляхом фіксації незалежності суб'єкта права власності від інших суб'єктів цивільного права.

До нього належать такі формули, як «власність надає право повного і виключного панування над річчю» (п. 217 Цивільного кодексу Саксонії 1863 р.) та «власник може розпоряджатися річчю на свій розсуд» (п. 903 Германського Цивільного Укладення 1896 р.).

Автор викладає власну гіпотезу. Безумовно, що в ХХ ст. цивілістична думка щодо конструкції поняття права власності пішла ще й «третім» шляхом. Перше місце в конструкції права власності займає тут цільове використання власності: «Власність зобов'язує, користування нею повинно служити загальному благу» (ст. 153 Конституції Німеччини 1949 р.).

Вирішальне значення в конструкціях останнього типу має «соціальна функція» права власності. Очевидно, що остання відіграє важливу роль у перехідні моменти розвитку суспільного ладу: напередодні революцій, під час війн та у кризові роки.

Не зважаючи на те, яку форму в новому Цивільному кодексі матиме ст. 4 Проекту ЦК України, котра повинна стверджувати, що здійснення цивільних прав не може порушувати публічний порядок, аналогічне положення слід увести й до поняття приватної власності, адже це - центральний інститут системи цивільних прав.

Сьогодні, коли наше суспільство стоїть на переході від системи однієї соціальної якості до іншої, поняття права приватної власності повинно набути такого вигляду: «це право володіння, користування і розпорядження майном з тим, щоб його здійснення не заважало суспільним інтересам і служило цілям розвитку соціальної системи».

У третьому параграфі першого розділу «Право приватної власності в механізмі цивільно-правового регулювання» розглядаються принципи для доктрини цивільного права поняття правовідношення, суб'єктивного права, правосуб'єктності та з'ясовується питання, яке місце серед цих провідних понять належить праву приватної власності. Автор визнає дискусійним ствердження «право власності існує поза правовідношенням, оскільки йому не протистоїть обов'язок будь-якої особи зробити конкретну вольову дію».

В той же час слід прислатися до тієї думки, що цивільне правовідношення повинно розглядатися не як суспільне відношення, яке регулюється нормами права, а у якості тієї юридичної форми, котрої таке відношення набуває в результаті правового регулювання.

Власне механізм цивільно-правового регулювання відносин власності набуває такого вигляду: право приватної власності як суб'єктивне право перетворюється на правовідношення власності в результаті реалізації цього права на підставі юридичних фактів.

В тлумаченні права приватної власності як суб'єктивного права ми бачимо два підходи. З одного боку, на підставі індивідуалістичного трактування приватного (цивільного) права його можна визнати за природну властивість людини і обмежитись викладенням цього права нормою загальної частини Цивільного кодексу про правоздатність.

З іншого, в умовах переходу від однієї соціальної системи до іншої цілком закономірним явищем треба вважати те, що інтереси окремої особи, її самоцінні суб'єктивні права підпорядковуються колективним інтересам, цілям усього соціального організму, викладеним в нормах спеціальної частини Цивільного кодексу. Час віддає перевагу позитивізму (що є закон - то є істина).

Таким чином, право приватної власності в механізмі цивільно-правового регулювання набуває єдино можливого вигляду юридичної форми - результату врегулювання нормами цивільного права відносин приватних осіб щодо майна.

Другий розділ має назву «Особливості права приватної власності громадян». У першому параграфі «Громадяни як суб'єкти права приватної власності» окреслюється коло приватних осіб-суб'єктів права приватної власності та з'ясовується обсяг їх правосуб'єктності.

Для конструювання цілісного підходу до феномену правосуб'єктності в сучасних умовах вважається найбільш придатним ось який підхід. Ми можемо казати про існування загальної правосуб'єктності тільки у громадян-суб'єктів права в цілому. На рівні спеціальних галузей права від загальної правосуб'єктності громадян лишається певна частина, певний обсяг цієї правосуб'єктності. Отже, під час спеціально-правового регулювання така умовна частина загальної правосуб'єктності перетворюється у спеціальну правосуб'єктність її носіїв (у цивільному праві -

приватних осіб). Можна стверджувати, що на даній стадії мова йде про утворення в кожному випадку окремого суб'єкта прав - підприємця, засновника приватного підприємства, голови селянського (фермерського) господарства. С підстави вважати також, що ці суб'єкти цивільного права є одночасно суб'єктами права приватної власності.

Автор також докладно розглядає концепцію стадійного розвитку суб'єктивного права і доходить таких висновків: існує органічний зв'язок між правоздатністю приватної особи і реалізацією права приватної власності.

У статичному вигляді право приватної власності - це загальний стан суб'єктивного права, так би мовити, можливість приватної особи у будь-якому разі реалізувати власні права щодо особистого майна. І тільки на підставі юридичних фактів право приватної власності особи переходить із статичного стану до динамічного, до стадії правовідносин власності.

Параграф другий розділу «Проблеми розвитку права приватної власності на землю» містить спробу розв'язання деяких проблем, що виникають на шляху вдосконалення цивільно-правового регулювання права приватної власності громадян на такий специфічний об'єкт, як земельні ділянки.

Тут приділено увагу перегляду уявлень про право на землю і про його місце у системі галузей права взагалі. Автор обґрунтовує думку про необхідність регулювання права на землю цивільним, а не земельним кодексом. Одним із аргументів на користь такої висновку є традиційність регулювання відносин власності на землю засобами цивільного права, а саме той факт, що виникнення права приватної власності (ще в його «первинній», недосконалій формі) у римському праві пов'язано із існуванням так званих *Res mancipi*, до яких належали і земельні ділянки.

До речі, залучення землі до сфери цивільного обороту відіграло свою позитивну роль на протязі багатьох століть. Історичний розвиток окремих форм селянського землеволодіння в Україні XVII століття призвів до перетворення общинних форм власності на землю в особисту індивідуальну власність, приватне землеволодіння. Кінець кінцем, цілісне поняття права власності в Російській імперії з'явилося і визначилося тільки тоді, коли у XVIII ст. з дворянства

було знято службову повинність. Саме земля стала об'єктом цієї власності, що в свою чергу поживало процес розвигку капіталізму в Росії.

У дисертації пропонується сміливіше залучати землю до сфери цивільного обороту (і торгового обороту зокрема).

Із сучасних форм землеволодіння найближчою до традиційного розуміння індивідуального володіння в римському праві є форма приватної власності на земельні ділянки. Ось тут ми зустрічаємось із певними проблемами. Це пов'язано з регулюванням діяльності селянського (фермерського) господарства. На підставі чинного законодавства не можна зробити висновок, кому саме належить майно селянського (фермерського) господарства (у тому числі земля) - організації, яка має статус юридичної особи; чи членом господарства на праві спільної сумісної власності.

Автор вдається до історичного аналізу, враховує також нові нормативні акти, дух закону та запропонує у діюче законодавство, яке регулює діяльність селянського (фермерського) господарства, таку конструкцію. Організаційно-правовою формою цього господарського утворення у цивільно-правовому аспекті є приватне підприємство, що ґрунтується на приватній власності голови господарства на земельну ділянку, або господарське товариство (у разі заснування його колективом громадян). В останньому випадку рекомендовано форму повного товариства.

Вона (форма), на нашу думку, пріоритетна, оскільки тут існує гарантія на певним чином позбавлене ризику ведення господарства в разі солідарної відповідальності учасників товариства усім своїм майном за зобов'язаннями товариства.

У будь-якому випадку приватна власність на земельну ділянку належить голові родини, принаймні батькові. Він же може бути головою господарства. Утворюючи приватне підприємство чи повне товариство і виступаючи його засновником, власник землі передає йому всі права і обов'язки щодо земельної ділянки. Головне ж те, що володар землі повинен мати вибір, щоб визначитись у питанні про необхідність заснування юридичної особи взагалі.

Що стосується інших членів сім'ї, то проблеми, пов'язані з правами дружини, вирішуються згідно із кодексом про шлюб і сім'ю. Що ж до дітей, то після досягнення ними певного віку і в разі реальної можливості вести господарство самостійно, кожен раз

повинно вирішуватись питання про виділ земельної ділянки чи про надання нової. В обох випадках необхідно вирішувати також питання про утворення нового власника.

У такому вигляді багатомісячна історія реалізації права приватної власності на землю мала б своє логічне завершення.

У третьому параграфі другого розділу роботи «Право приватної власності громадян у сфері підприємницької діяльності» окреслюється коло найбільш серйозних питань, що виникають в процесі реалізації права приватної власності в названій сфері.

Автор відмежовує суттєві ознаки підприємницької діяльності як такої. До їх рахунку слід віднести діяльність на власний ризик, спрямованість такої діяльності на одержання прибутку, систематичність.

Пропонується класифікація підстав виникнення права приватної власності. Критерієм такої класифікації є факт продажу на ринку приватною особою власної робочої сили. Таким чином, підстави виникнення права приватної власності в законі можуть бути формально розділені на дві частини. Перша - це одержання доходів від участі в суспільному виробництві та від індивідуальної праці. Друга - це одержання доходів у процесі підприємницької діяльності.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне доповнити ст. 159 Проекту Цивільного кодексу України «Підстави виникнення права власності» окремою частиною такого змісту: «Право власності на майно і доходи може набуватись в процесі здійснення підприємницької діяльності».

При розгляді проблем права приватної власності громадян у сфері підприємницької діяльності значний інтерес викликають питання про такі об'єкти цього права, як підприємства та грошові кошти.

Вітчизняні наукові дослідження щодо юридичної природи грошей значно відстали порівняно із західною думкою - майже на століття. У зв'язку з цим пропонується нове юридичне поняття грошових коштів: це, за думкою автора, номінальний вираз суми майнових прав. У даному вигляді поняття грошових коштів враховує таку їх суттєву ознаку, як утілення прав. Економічні властивості грошей (наприклад вартість, ціна) не можна визначити у нормах, оскільки вони постійно і динамічно змінюються з часом. Отже, в

межах нашої конценції гроші розуміються як певні права (на конкретні об'єкти) в даний момент часу. Гроші у такому вигляді - коресподент певної номінально вираженої числом суми прав, але не вартість.

У роботі розглядаються питання права громадян на вклад у кредитній установі, вклад у майні товариства, пай у кооперативі. Хоча природа цих відносин дуже схожа, проте не однакова.

Що стосується вкладу у кредитній установі, автор підтримує погляд, за яким це певна сума грошей, індивідуально виражена річ особливого роду, котра є власністю вкладника і знаходиться у банку на правах зберігання.

Договір банківського вкладу - це юридико-технічний засіб, який не заміняє в своїй основі певного речового права клієнта банку. Те ж саме можна сказати і про права пайовика на паснакопичення. Відносини членства, закріплені у статуті кооперативу, не віднімають певного речового права на пай, незалежно від волі кооперативу в цілому.

У сучасній юридичній літературі зустрічаємо серйозні нарікання на положення, які обмежують права спадкоємців майна члена кооперативу. Суттєвим обмеженням також піддаються права вкладника у кредитних установах. Реальне життя руйнує провідний принцип цивільного права - принцип рівності учасників цих стосунків. У більшості випадків страждають приватні особи - вкладники.

Здається, що багато недоліків законодавства було б усунуто за умов поміркованої політики в галузі цивільного права, спрямованої на визнання за вкладниками-громадянами права на вклад як права на «річ». Регулювання речового права повинно бути пріоритетним у будь-якому випадку. Звичайно, це стосується в першу чергу засобів захисту.

Як було простежено, багато спільного мають проблеми права приватної власності на вклад у кредитній установі та проблеми прав учасника товариства на вклад у ньому. Крім того, ми вважаємо актуальним також вирішення питань, пов'язаних із правом працівника на вклад у майні колективного підприємства.

У цьому аспекті важливим є визначення понять вкладу і частки. Аналіз чинного законодавства дає підстави вважати, що вклад - це фактичне внесене майно, інші матеріальні цінності, а також майнові

права, у тому числі грошові кошти. Частина являє собою арифметично виражену вартісну цінність вкладів, а також одержаних доходів і прибутку.

Правовий механізм, який дозволив би виділити майновий інтерес приватної особи у вигляді відповідного розміру належної їй частки, безперечно вимагає сьогодні серйозного вдосконалення на нормативному рівні.

Наприклад, суб'єктами майнових відносин на колективному підприємстві є підприємство та його працівники, звичайно, за умов визначення їх вкладів (ст. 23 Закону України «Про власність»). Юридичною формою відокремлення майнових інтересів працівників слід вважати право володіння і користування вкладом. Що ж стосується господарського товариства, то суб'єктами майнових відносин тут є товариство та його учасники, а юридичною формою відокремлення майнових інтересів учасників товариства, на нашу думку, повинно бути право приватної власності на вклад у товаристві, обмежене майновими інтересами самого товариства.

Як бачимо, досить принциповою є розбіжність майнових інтересів учасників товариства і працівників колективного підприємства. Справа в тім, що майнові інтереси учасників полягають у сфері підприємницької діяльності. Реалізація прав приватного власника тут потребує додаткового ризику, більш суворої відповідальності. Що ж стосується інтересів працівника підприємства, то вони знаходяться поза сферою підприємницької діяльності. Як нам здається, для реалізації власних майнових прав кожної групи осіб відповідно слід будувати і систему захисту. Права учасників підприємства повинні захищатися не лише засобами захисту зобов'язального характеру, а й засобами захисту речових прав і бути спрямованими не тільки до порушників цих прав, а також до всіх третіх осіб.

Постав ще одне питання, а саме, наскільки правозгідно виражати майновий інтерес учасника товариства через право приватної власності на вклад у ньому: викладаючи проблему формальною юридичною мовою, ми отримуємо два власники на одне й те саме майно» товариство і його учасника. Відомо, що проблема дуалізму в праві власності англо-саксонською правовою думкою вирішується шляхом утворення інституту довірчої власності. До речі, певні паростки вказаного інституту вже з'явилися й в Україні: згідно Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» від 17

березня 1993 р. в Україні існують довірчі товариства, хоча й не можна поки що сказати, що вони репрезентують довірчу власність в тому обсязі, як це встановлено у західних правових системах.

На нашу думку, можливо припустити аналогію між повноваженнями учасника товариства щодо вкладу у майні товариства і повноваженнями довірителя майна як власника на майно, передане довірчому товариству, і на цих засадах відповідно доробити законодавство.

З іншого боку, слід розглянути питання, коли, наприклад, підприємство як юридична особа не є власником майна, переданого йому засновниками, а має лише право повного господарського відання по відношенню до нього. У відповідності до ст. 37 Закону України «Про власність» право повного господарського відання належить лише державному підприємству. Здається, що це є недоліком вітчизняного законодавства. Росія випередила нас у цьому відношенні. За ст. 8 Закону РФСР «Про підприємства і підприємницьку діяльність» «підприємство-невласник» (п. 1 ст. 22 Основ цивільного законодавства Союзу РСР) може бути створене не лише державою, а й іншими особами і може існувати як самостійна організаційно-правова форма.

Таким чином, наше теоретичне припущення, що учасник має право приватної власності на вклад у майні товариства, здається цілком правозгідним і здатним реалізуватися.

В роботі також докладно досліджується питання про підприємство як об'єкт права приватної власності. Пропонується у статті Проекту Цивільного кодексу України, де йдеться про об'єкти права власності, вказати на підприємство як об'єкт права приватної власності громадян.

Така пропозиція враховує не тільки досвід законодавчої практики, відповідні статті Цивільного кодексу 1923 р., Основ цивільного законодавства Союзу РСР 1990 р., Закону Російської Федерації «Про власність» 1990 р., де визначалося, що у власності громадян може бути підприємство. Вона враховує також міркування щодо стадій існування права власності. Підприємство, як об'єкт права приватної власності, повністю чи частково належить власникові-приватній особі, проте у цивільному обороті воно виступає від власного імені як суб'єкт зобов'язальних та інших прав і обов'язків. За стадійною концепцією існування права власності, власник весь

час має право на підприємство у вигляді загального стану - головної частини цивільної правосуб'єктності приватної особи. Друга стадія розвитку права на підприємство - стадія реалізації - залежить від конкретних юридичних фактів (наприклад, розділ підприємства). Підприємство в цілому або його частини можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших угод. Підприємство як об'єкт права приватної власності є певним родом майна - нерухомістю - і як таке використовується для здійснення підприємницької діяльності.

По темі дисертації опубліковані такі роботи:

1. Правове регулювання обігу цінних паперів (деякі проблеми). // Радянське право. - 1991. - № 11. - С. 11-13.
2. Вклад (частка) у майні підприємства: цивільно-правовий аспект. // Правова держава. - Вип. 4. - К., 1993. - С. 18-23.
3. Поняття власності і теорія соціальної функції права. // Політологічні читання (Українсько-канадський щоквартальник). - К., 1993. - С. 27-53.
4. Право приватної власності на землю. // Економіка, Закон, Ринок. - 1993. - № 2. - С. 22-23.
5. Торговое право: современные тенденции. // Государство и право. - 1993. - № 2.
6. Трансформація поняття права власності. - Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції «Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України» (20-21 травня 1993 р.). - К., 1993. - С. 75-81.
7. Право приватної власності. // Власник і право власності. - К., 1994. - С. 24-46.

Чанкин В.В. Право частной собственности граждан в гражданском законодательстве Украины.

Дисертація представлена на соискание ученої ступені кандидата юридических наук по спеціальності 12.00.03 - «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право».

Університет внутрішніх дел, Харьков, 1995.

Дисертацією являється рукопись.

Диссертация содержит теоретическое исследование гражданско-правовых проблем права частной собственности граждан. Исследуются понятие и содержание права частной собственности. Рассматривается место последнего в механизме гражданско-правового регулирования. Особое внимание уделено вопросам прав частных лиц на землю. Отдельно изучены особенности реализации имущественных интересов граждан (в том числе в сфере предпринимательской деятельности). Высказаны соответствующие предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: право собственности; право частной собственности граждан.

Chankin V. V. Private property right of citizens in the legislation of Ukraine.

Dissertation for the Candidate of Sciences degree in law, speciality 12.00.03 - civil law; family law, civil process; international civil law.

University of Internal Affairs, Kharkov, 1995.

The thesis is a manuscript.

The thesis contains theoretical research of civil law, problems of the private property right of citizens. The notion and content of the private property right is investigated. The place of the latter within the civil law regulation mechanism is examined. Special attention is paid to rights of private individuals to land property. Peculiarities of realization of property interests (including the entrepreneurial activities) are studied separately. Corresponding proposals for improvement of the acting legislation of Ukraine are given.

Key words: right of property, private property right of citizens.

Відповідальний за випуск доцент Р. Б. Шишка

Підписано до друку 20.03.95. Папір газетний
60x90/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 1,0.
Обл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим.
Замовлення № 21/2.

Дільниця оперативного друку Університету
внутрішніх справ. 310080, Харків, пр.50-річчя СРСР, 27

432267

AB 32.212

AB 32.212